

HVILKEN Plass OG RolLE HAR KUNSTNERNE I DEN HELHETLIGE KULTURPOLITIKKEN?

Norsk kulturforums landskonferanse, Narvik, 6. juni 2013

Ved Synnøve Persen

Innledning

Den dagen jeg fikk forespørselen om dette foredraget arbeidet jeg med to malerier på 150 x 150 cm hver. De er begge påbegynt tidlig på høsten 2010. De er forsøkt gjort ferdige til flere utstillinger, de har blitt stående i ventemodus mens jeg arbeidet med enda større bilder til et utsmykkingsoppdrag, så har jeg fortsatt på de, men de vil bare ikke. Noen ganger blir enkelte bilder låst inne i seg selv over lange perioder. De vil liksom ikke åpne seg. Langsamt, langsomt skal man finne veien inn til de. Det er som å banke på utallige dører i nesten uutholdelig lang tid, så plutselig er det en som ikke er stengt, som lar seg åpne. Bildets egen fortelling. Andre bilder kan være åpne og medgjørige fra første penselstrøk, lar seg leke med, fører deg inn på de underligste veier. Det er min hverdag som kunstner, finne maleriske, kompositoriske løsninger på flater med lerret, slå an fargetoner, våge prøve, vaske ut feilvalg og etter en uendelig ettertenksomhet og overveining få alt til å spille sammen i én enhet til slutt.

Fra dette lille glimtet inn i mitt atelier en helt vanlig mandag til den ytre virkelighet av det å være kunstner i det norske mangfoldssamfunnet.

Meldinger og utredninger

I løpet det siste året har det kommet både Stortingsmelding om visuell kunst og Kulturutredningen 2014 som tar for seg den helhetlige kulturpolitikken. Fra tidligere har man både Kulturløftet 1 og 2. Også Sametinget har i år kommet med egen melding om samisk kunst og kultur.

Jeg skal her komme inn på de statlige ordningene, de er instrumentene og signaliserer virkemidlene, men politikken kan slå veldig forskjellig ut etter hvor i dette langstrakte landet man bor.

Utredninger om kunst og kultur har generelt den egenskapen at de gjerne omtaler kunstnerne som essensielt viktige. De omtaler også det som ikke har gått så bra siden forrige utredning og ikke minst alt som nå skal gjøres for å forbedre misérene. Bare man får tilkjempet seg de nødvendige midlene.

Jeg vil holde meg innenfor området billedkunst, både fordi det er det området jeg kjenner best til gjennom 35 års egen virksomhet, men også fordi det er det området staten minst har maktet følge utviklingen til og som politisk har blitt underprioritert. Jeg vil se på virkemidlene i den statlige kulturpolitikken, komme inn på hvordan de fungerer i den del av landet jeg bor i og spe det hele med min egen erfaring som kunstner.

Det som har stått som en søyle i kunstnerpolitikken siden Kunstneraksjonen 1974 og som gjelder alle kunstnergrupper, er tre-punktskravet:

- reelt vederlag for bruken av skapende kunstneres arbeid
- økt samfunnsmessig bruk av kunst
- garantert minsteinntekt til de yrkesaktive kunstnere som av ulike grunner ikke får sine inntektsbehov dekket gjennom omsetting av den kunst de produserer

Staten har forsøkt å imøtekomme kravene ved:

- vektlegging av skapingsprosessen, ved å sikre en best mulig arbeids- og skapingsprosess (garantiinntekt og stipend)
- vektlegging av bruk av kunstverk (innkjøp, kunst i offentlige rom, utstillingsvederlag, visningsvederlag, m.v.)

Det visuelle kunstfeltet er i alle undersøkelser som er gjort, blitt konkludert som en lavinntektsgruppe. Telemarksforsknings rapport *Kunstnernes aktivitet, arbeids- og inntektsforhold 2006*, utført på oppdrag fra Kulturdepartementet er av undersøkelsene som bekrefter det stabile lavinntekstbildet.

Sitat fra rapporten:

- *«Kunstnernes kunstneriske inntekter er stadig betydelig lavere enn inntektene til yrkesaktive ellers.*
- *Inntektsforskjellene mellom kunstnergrupper og innenfor kunstnergrupper er fortsatt store. Inntektsskjevhetene mellom noen få som tjener svært mye, og mange som tjener nokså lite vedvarer.*
- *Hierarkiet mellom kunstnergrupper med lave og høye gjennomsnitts- og medianinntekter er relativt stabile, og de visuelle kunstnerne befinner seg nå som før i nederste del av hierarkiet.*
- *Kunstnerpolitisk støtte bidrar i noen grad til å kompensere for lave kunstneriske inntekter fra markedet. Men det løser langt fra lavinntektsproblemet for kunstnere flest.*
- *Andre inntekter, enten kunstnerisk tilknyttede eller ikke-kunstneriske inntekter, har langt mer å si for å kompensere for lave kunstneriske inntekter. Men også når vi ser på samlede inntekter, befinner de visuelle kunstnerne seg på bunnen av hierarkiet.»*

Dette er det traurige og vedvarende virkelighetsbildet. Kulturutredningen 2014 sier: *«De store økningene i bevilgningene til kulturlivet etter 2005 har ikke kommet kunstnerne til gode i form av økte inntekter».*

Statlige tiltak

De viktigste statlige tiltakene for å avhjelpe kunstnernes økonomi er stipendordningene. Det er hard konkurranse om stipendmidlene og kun en del av de som er kvalifisert får stipend. Fordi stipendmidlene kun kan hjelpe et fåtall må den som ved én anledning er så heldig å få et stipend som oftest vente i flere år før hun/ han igjen blir aktuell kandidat.

Med Stortingsmelding om visuell kunst 2012 er det statlige stipendsystemet i endring. Fra og med 2013 er det startet en utfasing av garantiinntektsordningen, mot kraftige protester fra billedkunstnerorganisasjonene, men bifalt av andre kunstnerorganisasjoner. Ordningen med garantiinntekt har vært den desidert mest vellykkede statlige ordningen for visuell kunst siden den ble innført på slutten av 1970-tallet. Garantiinntektsordningen har omfattet ca 500 kunstnere hvorav ca 300 til området visuell kunst. Den som har fått innvilget garantiinntekt beholder den til oppnådd pensjonsalder 67 år. Ordningen gir dermed stabile arbeidsforhold over et lengre tidsrom. Man kan i dagens Norge ikke leve av garantiinntekt alene, dersom man har normale utgifter til bolig og atelier, men ordningen gir en sikkerhet som er helt essensiell i arbeidet som kunstner, man kan faktisk øke sine inntekter fordi man har denne sikkerheten. Ordningen skal nå erstattes av 5 - 10-årige arbeidsstipend med mulighet for forlengelse. Men det er allerede nå diskusjon i kunstnerorganisasjonene om én kunstner som innvilges et 10-årig arbeidsstipend skal få muligheten 5 eller 10 år til. Fordi konkurransen om midlene er stor og fordi det er for få stipend til å dekke behovene.

Statlige virkemidler

Staten har juridiske og økonomiske virkemidler. De juridiske er de lovfestede, lov om bibliotekvederlag, lov om visningsvederlag og kunstavgiftsloven. Lov om bibliotekvederlag og lov om visningsvederlag er kulturpolitiske virkemidler, innført henholdsvis i 1987 og 1993. Kunstavgiftsloven ble innført i 1948 som lov om avgift på omsetning av billedkunst, endret i 2006 til både kulturpolitisk og opphavsrettslig begrunnet og forvaltes av Bildende Kunstneres Hjelpefond. De lovfestede ordningene er statens kompensasjon for bruk av kunstneres arbeider i det offentlige rom, ved offentlige samlinger og offentlige utsmykkingsoppdrag, jf tre-punktskravet. (I 2012 ca 43 mill. på området billedkunst).

Både Kulturløftet 1 og 2 bebudet en bedring av kunstneres levekår, en utvikling av visningsarenaene og økt utsmykking av offentlige rom ved økning av bevilgningen til KORO, tidligere Statens utsmykkingsfond.

Kulturutredningen 2014 slår fast at det visuelle kunstfeltet har en svak stilling i norsk kulturpolitikk. Det er også det området som har hatt svakest realvekst etter innføringen av Kulturløftet i 2005. I Kulturutredningen konkluderes det slik:
«Kulturpolitikken etter 2005 har prioritert institusjoner som representerer formidlingsleddet i det visuelle kunstfeltet. Kunstnerne på det visuelle feltet er ikke ansatt ved institusjonene, og kulturpolitikken etter 2005 har ikke bidratt til noen substansiell endring i denne kunstnergruppens lønns- og arbeidsvilkår. I tillegg er det mangel på produksjonsmidler i kunstinstitusjonene, og institusjonene bidrar derfor i liten grad til at det skapes nye arbeider. Det kan således synes som et problem i verdikjeden på det visuelle kunstfeltet at samspillet mellom produksjonsleddet og formidlingsleddet ikke fungerer optimalt, ved at formidlingsleddet i liten grad stimulerer til produksjon av kunst.»

Utstillingsvirksomhet

En viktig del av en billedkunstners virksomhet er utstillinger. Å arbeide mot en utstilling gir mål og mening. Den utstillingsformen som koster en billedkunstner mest både arbeidsmessig og økonomisk er separatutstilling. Ved en separatutstilling kan man få vist en større bredde av sitt kunstnerskap enn ved gruppe- og kollektivutstillinger hvor man har med et adskillig mindre antall arbeider, for de som ennå arbeider med unike verk. En separatutstilling tar 1-2 år å utforme og krever adskillig planlegging. Først skal man bestemme seg for hvor man vil ha utstilling og starte prosessen med å søke om utstillingsplass.

Utstillingsverdenen er et hierarkisk system med en mengde uskrevne lover hvor det gjelder å finne sin plass, dvs. man får tildelt sin plass, den er nødvendigvis ikke der man selv kunne ønske seg den. Når man har lyktes med å skaffe seg et sted for sin utstilling, begynner prosessen med å søke stipend som kan gi økonomisk bidrag til å kunne få den tid og det rommet som utformingen av en utstilling krever. Søknad om stipend krever kontrakt med utstillingssted. Om man har kommet gjennom nåløyet til et renommert visningssted er man allerede silt ut i konkurranse med andre kunstnere og sjansene for stipend er større. Kanskje. I kontrakten skal være implementert ansvarsforhold mellom kunstner og utstillingssted. Utstillingssteder som får statlig tilskudd er forpliktet til å utbetale kunstneren et utstillingsvederlag som regnes ut etter satser bestemt av Kulturdepartementet. Utstillingsvederlag skal sikre kunstneren et minimum av inntekter slik at salgspotensialet ikke behøver bli det viktigste. Men ved svært mange institusjoner slurves det med å betale kunstneren slik avtalen faktisk forutsetter. Undersøkelser viser at kunstneren som oftest er den som kommer dårligst ut.

Det er stor forskjell i forhold til private gallerier som har sin inntjening kun på salg av kunst. Private gallerier har ingen forpliktelse til å betale kunstneren annet enn oppgjør for eventuelt salg når provisjonen til galleriet er trukket fra. Fordi private gallerier er avhengige

av å selge kunst for å holde sine hjul i gang, må de velge kunst og kunstnere de på forhånd vet vil selge, dvs. kunstnere som arbeider velkjent, som selger uansett, som ikke eksperimenterer hit og dit, men holder seg på sin sti år ut og år inn. De fleste kunstnere befinner seg ikke der. Det er de ikke-kommersielle kunstnerne og de som arbeider med kunst som ikke kan selges. De er avhengige av visningssteder hvor salg av kunst er nedtonet. Kunstneren skal i alle tilfeller betale provisjon av salg, varierende fra 20 - 60% av salgssum. Når alle utgifter til utstillingen er trukket i fra er det ikke mye kunstneren sitter igjen med. Det man sitter igjen med skal utgjøre kunstnerens levestandard. Undersøkelser viser også at jo mer støtte en kunstner får til en utstilling jo mer bruker kunstneren på utstillingen.

Utstillingshonorar

I Stortingsmelding om visuell kunst foreslås innført utstillingshonorar som erstatning for ordningen med utstillingsvederlag. Kunstnerorganisasjonene selv har ment at kompensasjon pr. verk er «*en utdatert forståelse av utstillinger som en salgsarena hvor det primære målet er å generere inntekter til kunstneren.*» Utstillingshonorar er ment å gi kunstneren en bedre økonomisk kompensasjon og derigjennom bidra til forbedring av kunstnerens økonomi. Hva forslaget i praksis vil innebære er ennå ikke klart, omleggingen vil måtte ha en helt annen økonomisk ramme som skal reguleres inn i diverse budsjetter. Det sies da også at dette vil «*medføre den største satsingen på det visuelle kunstfeltet siden 70-tallet.*»

Fylkeskommuner og kommuner

Hvordan står det så til i fylkeskommunene og kommunene? Jeg kan naturligvis best svare for mitt hjemfylke Finnmark og min hjemkommune Porsanger.

Finnmark fylkeskommune har siden 1992 hatt en ordning med 3-årige arbeidsstipend for billedkunstnere og kunsthåndverkere, fylkeskommunen har også en ordning med arbeidsstipend til filmarbeidere. Arbeidsstipendet for området visuell kunst har hatt god effekt, bortsett fra at den årlige summen har stått på samme beløp som ved starten. 100 000 kr. i dag svarer ikke til samme beløp i 1992, summen utgjør halvparten av et statlig arbeidsstipend. Det har hiitill ikke vært mulig å få gehør hos fylkets politikere om at sum til arbeidsstipend burde oppjusteres til statlig nivå.

Fylkeskommunen gir også støtte til de landsdelsdekkende kunstnerorganisasjonene, fordelt med 50% på Nordland, 35% på Troms og 15% på Finnmark. Man kan også søke tilskudd til profesjonell kunstnerisk virksomhet, f.eks. til en utstilling, betingelsen er at tiltaket vises i minst 3 kommuner i Finnmark, dvs. tilskudd er stedsbundet. Da er man automatisk inne på et annet problemområde: mangelen på visningslokaler i Finnmark som gjør at profesjonelle kunstnere ikke har muligheter til å få vist sine arbeider på en tilfredsstillende måte. Kunstnerne må gjerne ut av fylket for å finne fasiliteter for visning og da skal de konkurrere med andre kunstnere om å komme til på de beste stedene. Det finnes i dag kun ett profesjonelt visningssted for visuell kunst i Finnmark, Samisk senter for samtidskunst i Karasjok. Senteret har vært drevet av samiske kunstnere siden 1986 og er i dag med i nettverket Kunstsentrene i Norge. Senteret finansieres hovedsakelig over Sametingets budsjett og er det eneste utstillingssted i Finnmark som er forpliktet til å betale utstillende kunstnere utstillingsvederlag. Sametinget har i tillegg en rekke støtteordninger for profesjonelle kunstnere, ordninger som tidligere lå under Kulturdepartementet og Norsk kulturråd og som nå er overført under Sametingets myndighet. Det er flerårige arbeidsstipend, stipend for yngre kunstnere, diversestipend, støtte til de samiske kunstnerorganisasjonene, støtte til innkjøpsordninger for visuell kunst, musikk, joik og litteratur og støtte til et lite kunstfond, alt organisert under Kunstneravtalen - en samarbeidsavtale mellom Sametinget og de samiske kunstnerorganisasjonene.

Mens min nabokommune Karasjok har satset stort på den visuelle kunsten med både senter for samtidskunst og Kunstskolen i Karasjok, en nyetablering som har vært i drift i to år, begge initiert av Samisk kunstnerforbund, er satsing på kunst nærmest fraværende i min hjemkommune Porsanger. Her regjerer det svært utvidede kulturbegrepet. Jeg lever i en trekulturell kommune, samisk, kvensk, norsk. Jeg bor på den samiske sida av fjorden. Vi er to profesjonelle billedkunstnere i Porsanger kommune, for oss har ikke kommunen noe å tilby, det er vi som er ressursene, vi har atelier, bolig, garantiinntekt, det man trenger for en normal tilværelse, men det har ikke kommet av seg selv, vi har brukt et liv på å komme til alt dette. I likhet med resten av de profesjonelle billedkunstnerne i Finnmark fylke mangler vi visningsarenaer for visuell kunst. Den profesjonelle formidlingen av visuell kunst i Finnmark er høyst mangelfull. Pkt. 9 i Kulturløftet 2 «*satse på billedkunst og kunsthåndverk bl.a. gjennom å utvikle visningsarenaene*» har ikke slått til i Finnmark. Uten visningsarenaer kan vi ikke vise vår kunst og befolkningen får ikke ta del i den verdi det visuelle kunstfeltet representerer. Profesjonelle visningsarenaer er steder som ivaretar kunstneren på kunstnerens premisser, der kunstneren får sine arbeider presentert og formidlet på en faglig og god måte og hvor kunstneren får betalt for å ha visning. Vi har nok av tilfeldigheter og velmente løsninger, der kunstneren må gjøre alt fra montering, tilrettelegging og vakthold til demontering, pakking og returfrakt, som om man var en hobbyentusiast. Kunstnerens gratisarbeid for et fungerende kulturliv må snart ta slutt. Om man mener noe med oppgradering av den visuelle kunstscenen får man få på plass den nødvendige økonomi til å gjøre dette løftet.

Bærekraftig kulturpolitikk

I Kulturutredningen 2014 bebudes en bærekraftig kunstnerpolitikk. Det slås fast at kunstnerens lønn og levkår er dårligere enn i resten av befolkningen. Staten har ikke og skal heller ikke, i følge utredningens kap. 13.4, ha nok midler til å brødfø alle kunstnerne, sies det. I samme kapittel foreslås at man ikke skal redusere studieplasser til kunstutdanningen for på den måten å redusere antallet kunstnere. Det hevdes at personer med innovasjonskompetanse kan være viktige ressurser på flere samfunnsområder. Men kunstutdanningen er ikke gratis. Som følge av forslagene i en tidligere utredning ble kunstfagstipendet som gjorde at kunststudenter slapp å ta opp store studielån, fjernet. Så hvordan skal alt dette løses? Det pekes på at i løpet av de siste 20 årene har det vært en sterk økning i antallet profesjonelle kunstnere, og fordi mange tar sin utdanning i utlandet, som noen av årsakene til at det er for mange om beinet. En del kunstnergrupper, bl.a. de visuelle kunstnerne, har ikke fått ta del i den økonomiske veksten i Kulturløftet. Økningen har gått til institusjonene.

Kulturløftet 1 og 2 tar begge for seg bedring av kunstnerens levkår bl.a. ved forbedring av stipendsystemet. Nå er stipendsystemet i endring. Effekten av endringene vil man først kunne se etter en tid. Utfasing av garantinntektsordningen skal frigjøre midler til flere langvarige arbeidsstipend. Men hvordan får du lån i banken til bygging av atelier dersom arbeidsstipendperioden utløper om noen år? Du får ikke lån. Hvordan er støtteordningene for etablering av egen arbeidsplass? Eller skal de fleste billedkunstnere fremdeles være henvist til kummerlige arbeidsforhold? Gjerne kalde og helsefarlige lokaler som nesten ikke lar seg varme opp og som ingen andre vil ha?

I 2003 lanserte Finnmark fylkeskommune ideen om «*500 kulturarbeidsplasser i Finnmark innen 2014.*» Man har pr. mars i år kommet til 362 kulturarbeidsplasser i følge fylkets hjemmeside. Det er naturligvis ikke kunstnere som utgjør denne statistikken. Man har regnet innenfor *10 tradisjonelle kulturnæringer og 5 næringer under det utvidede*

*kulturbegrepet*¹, f.eks. sport og idrettsrelaterte virksomheter. Undersøkelser viser at kulturnæringene er de som øker mest i Finnmark.

Men hører kunstnerne til under begrepet kulturarbeidere? Er det så at vi er for lite næringsorienterte eller -rettede til å kunne favnes innenfor ordninger hvor markedsføring av varer og produkter står sentralt, at det å sitte på stand på messer og tilby et stykke billedkunst ved siden av syltetøy og urter fra Finnmark synes oss fremmed, for å sette det på spissen? Bygger våre nettverk på de samme mekanismer? Må vi ha et markedsføringskurs eller to for å bli kulturnæringsaktører? Er det slik at vi som kunstnere skal fokusere på prosjekt, forretningsutvikling, markedsorientering, produktutvikling, strategitenking etc og derigjennom bli lønnsomme og bærekraftige i et konkurransesamfunn som noen ganger spiser oss opp som skapende mennesker og der kunst sjelden er lønnsom?

Jeg sier nei takk til alt dette. Fordi det ikke harmonerer med rollen som kunstner. Kunstnerens rolle er først og fremst å være kunstner, kunstneren skal være samfunnets frie stemme, det er de frie, skapende kunstnerne som best kan hegne om ytringsfriheten. Men ikke alle har anledning til å være kunstnere hele tiden, man må ha andre typer jobber for å skaffe seg levebrød. Kunstnerens rolle blir derfor mangeartet. For mange kunstnere blir kunstnerrollen den delen man får minst tid til.

Vi kan også forledes til å tro at vi har noen rolle. Vi liker å snakke om kunstens frihet. Men hvor fri er kunsten egentlig? Hvor mye selvsensur driver vi for å tekkes diverse stipendkomiteer, gallerister, kuratorer, kritikere og andre som har direkte innvirkning på våre liv som kunstnere i håp om at vår fremtid skal bli bedre? Hvilke stengte dører møter en kunstner i hverdagen? Hvilke metoder brukes for utestengelse, eksklusjon?

I Norge og Norden har kunstnerne gjennom sine organisasjoner muligheter til direkte innflytelse på kulturpolitikken. I prinsippet skal ingen større tiltak settes ut i livet uten grundig utredning og høringsrunder. Kunstnerorganisasjonene kan også komme med innspill underveis. Det er ikke alltid vi blir hørt og det lar vi heller ikke gå usagt forbi. Vår dialogmodell fungerer såpass tilfredsstillende at den bør forbli.

Og hvordan har det gått med de to maleriene? Uker har gått siden hine mandag, maleriene har gått mer og mer inn i sitt eget mysterium. Kanskje de skulle få lov til det? At de er sitt eget innkapslede univers. Jeg har fått ny tidsfrist, de skal være ferdige til

¹ Kulturnæringer i Finnmark fylkeskommunes satsing «500 kulturarbeidsplasser innen 2014:

- Annonse/ reklame
- Arkitektur
- Bibliotek/ museer
- Bøker/ aviser/ blader
- Design
- Film/ video/ foto
- Kunsthåndverk
- Musikk
- TV/ radio
- Utøvende kunst

Kulturnæringer under det utvidede kulturbegrep:

- Sport og idrett
- Annen fritidsvirksomhet
- Interesseorganisasjoner
- Kulturskolevirksomhet
- Fritidsaktiviteter (fritidsklubber for barn/ unge)

september, sammen med to andre skal de med på en utstilling som åpner ved Rovaniemi kunstmuseum februar 2014. De to andre er av det medgjørlige slaget, åpne, lette, glade. Enn så lenge.